

Asta Vaškeliėnė

ANTIKINIO ŽANRO KONVENCIJOS XVIII A. LOTYNIŠKOJOJE LAIDOTUVIŲ POEZIJOJE

Anotacija. Straipsnis skirtas antikinės literatūrinės tradicijos raiškai XVIII a. LDK laidotuvių poezijoje. Dėmesys telkiamas į lotyniškuosius kūrinius, tačiau bilingvizmas, būdingas ne vienam XVIII a. poezijos rinkiniui, kai kuriais atvejais iš tyrimo lauko neleidžia eliminuoti ir kūrinio vienovę sudarančių lenkiškųjų eilėraščių. Laidotuvių poezijos tekstų struktūrinė analizė atskleidžia, viena vertus, klasikiniam retorinio epicėdijo modeliui būdingos trinarės kompozicijos (*comploratio, laudatio, consolatio*) gyvybingumą, kita vertus, rodo kūrybišką tradicinės struktūros modifikavimą plėtojant kurią nors vieną jos sudedamąją dalį. Tai nėra naujas reiškinys, kompozicijos interpretavimo teise naudojosi XVI a. pabaigos poetai. Nagrinėjamiems eilėraščiams būdingos kanoninės epicėdijo ir epitafijos pradžios bei pabaigos formulės, tradiciniai apverkimo, gyrimo ir guodimo topai, mitologinių įvaizdžių simbolika.

Raktažodžiai: Baroko literatūra; epicėdijai; epitafijos; jėzuitų poezija; laidotuvių poezija; lietuvių literatūra (lotynų) – XVIII amžius; lietuvių poezija (lotynų); proginė literatūra.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lotyniškoji laidotuvių poezija¹ rodo antikinio žanro aktualumą ir jo reikšmingą vietą XVI–XVIII a. literatūrinėje kūryboje. Kaip proginės literatūros dalis, kurta daugiausia akademinėje aplinkoje, ši poezija reprezentuoja neolotyniškosios

¹ Definicijos „laidotuvių“ bei „gedulinė“ poezija ar kūryba laikomos sinonimais ir straipsnyje vartojamos pramaišiu.

literatūros tradicija, būdingą ne tik LDK, bet ir Europos humanitarinei kultūrai. Žvelgiant į žanro tyrimus Lietuvoje pastebėtina, kad išsamiausiai yra išnagrinėta XVI a. pabaigos laidotuvių poezija, – jai skirta Rasos Jurgelėnaitės studija². Epitafijos, be kitų mažųjų XVI–XVII a. literatūros formų, aptartos Eglės Patiejūnienės monografijoje³. Taip pat paminėtinas Eugenijos Ulčinaitės sudarytas proginės poezijos rinkinys *Gratulatio Vilnae*⁴, kuriame kartu su kitų žanrų kūrinių, skirtais Vilniaus temai, pristatyti ir XVI–XVIII a. laidotuvių poezijos tekstai. Laidotuvių panegirikas kaip XVII–XVIII a. panegirinės kūrybos dalį aptarė lenkų literatūrologas Jakubas Niedźwiedźius⁵. Vis dėlto tenka pažymėti, kad kol kas dar stinga specialių tyrimų, skirtų XVII ir XVIII a. gedulinės poezijos palikimui. Šiame straipsnyje, skirtame lotyniškajai XVIII a. laidotuvių poezijai, mėginama naujomis įžvalgomis papildyti esamų tyrimų lauką⁶.

Gedulinė poezija pradėta gausiai leisti XVI a. paskutiniais dešimtmeciais. 1570 m. Vilniuje įkūrus jėzuitų kolegiją ir po devynerių metų ją reorganizavus į Vilniaus universitetą (*Universitas et Academia Vilnensis Societatis Iesu*), buvo išspausdinti ir pirmieji laidotuvių poezijos rinkiniai. Bene ankstyviausiu rinkiniu laikytini *Epicedia in*

² Rasa Jurgelėnaitė, *Lotyniškoji laidotuvių poezija: XVI amžiaus pabaigos Vilniaus akademijos tekstų retorinė analizė, (Senosios literatūros studijos)*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

³ Eglė Patiejūnienė, *Brevitas ornata: Māžosios literatūros formos XVI–XVII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spaudiniuose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

⁴ Eugenija Ulčinaitė, „Vilnius XVI–XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos literatūroje“, in: *Gratulatio Vilnae: Textus electi XVI–XVIII saeculi=Vilniaus pasveikinimas: XVI–XVIII amžiaus tekstų rinkinys*, sudarė Eugenija Ulčinaitė, vertė Dalia Dilytė [ir kt.], (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 10), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

⁵ Jakub Niedźwiedź, *Nieśmiertelne teatra sławy: Teorya i praktyka twórczości panegirycznej na Litwie w XVII–XVIII w.*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2003.

⁶ Paminėtinas anksčiau skelbtas šio straipsnio autorės tyrimas: „Lietuvos XVIII a. lotyniškoji laidotuvių kūryba“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 22, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 269–294. Šiame *Senosios Lietuvos literatūros* numeryje publikuojamas straipsnis laikytinas ankstesniojo tyrimo tęsiniumi.

funebres exequias [...] Valeriani [Protasewicz] (*Epicèdijai [...] Vilniaus vyskupo Valerijono [Protasevičiaus] gedulinėms egzekvijoms ir mirties dienos paminėti*), išleisti Mikalojaus Kristupo Radvilos spaustuvėje 1580 m. Jurgelėnaitės studijoje minimi devyni Vilniaus akademijos studentų vardu parašyti poezijos rinkiniai, išspausdinti vien tik XVI a. pabaigoje⁸. Be abejonės, laidotuvinės poezijos tradicija nenutrūko ir XVII a. Apie tai byloja Konstancijos Čepienės ir Irenos Petrauskienės parengta bibliografija *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai*⁹ bei Daivos Narbutienės ir Sigitos Narbutos sudarytas *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*¹⁰. XVIII a., palyginti su ankstesniu laikotarpiu, Vilniaus akademijos spaustuvėje gedulinės poezijos leista jau žymiai mažiau: poetinius tekstus išstūmė dominuojančią poziciją užėmusios panegirinės laidotuvių kalbos. Aptariamam laikotarpiu išleista dešimt laidotuvių kalbų, prozinių panegirikų ar mišrių prozinių-eloginių leidinių (aštuoni rinkiniai lotyniški, du – parašyti lotynų ir lenkų kalbomis) ir penki poezijos rinkiniai (tik vienas iš jų yra lotyniškas, likusieji – dvikalbiai). Nedidelį gedulinės poezijos pluoštą papildė dar du šio žanro kūriniai (taip pat dvikalbiai), įtraukti į pijorų proginės poezijos rinkinį *Zebranie rymów*¹¹ (1779). Pažymėtina, kad vienas iš dviejų minėtųjų kūrinių – „Epitaphium [...] Barbarae Solohubiae“ („Epitafija Barborai iš Sologubų giminės“) – prieš tai buvo publikuotas

⁷ *Epicedia in funebres exequias [...] Valeriani [Protasewicz], episcopi Vilnensis, collegii S. I. in eadem Lithuaniae metropoli fundatoris et patroni [...] conscripta. Ab eodem collegio, et gymnasijs Vilnensibus S. I. [...]*, Vilnae: Typ. N. Ch. Radivili, Joannes Ślęcki excuss., 1580.

⁸ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 25–28.

⁹ Konstancija Čepienė, Irena Petrauskienė, *Vilniaus akademijos spaustuvės leidiniai 1576–1805*: Bibliografija, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1979.

¹⁰ *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas=Index librorum Latinorum Lituaniae saeculi septimi decimi*, sudarė Daiva Narbutienė, Sigitas Narbutas, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 1998.

¹¹ *Zebranie rymów z różnych okoliczności pisanych mianowicie imieniem konwiktu szlacheckiego Wilen. XX Scholarum Piarum*, w Wilnie: W Typografii J. K. M. y Rzeczypospolitey u XX Scholarum Piarum, 1779. (Egz. MAVB L–18/525)

Akademijos spaustuvės leidinyje¹², išleistame 1761 m. Laidotuvi-
nių kūrinių leidybos intensyvumo duomenys leidžia pastebėti, kad
proziniai tekstai be didesnių pertrūkių buvo leidžiami nuo amžiaus
pradžios iki 1763 m., o gausesnė poezijos rinkinių leidyba fiksuojama
amžiaus viduryje, 1749–1764 m. Akivaizdu, kad XVIII a. septintame
dešimtmetyje laidotuvių kūrinių tradicija blėsta.

Išskirtinis aptariamo laikotarpio gedulinės poezijos bruožas –
viename leidinyje spausdinami tekstai, parašyti lotynų ir lenkų kal-
bomis. Nors šio tyrimo objektas yra lotyniškoji poezija, tačiau tam
tikrais atvejais kūrinio specifika neleidžia atsiriboti nuo lenkiškai
parašytos jo dalies. Taigi pasitelkus būdingesnius XVIII a. jėzuitų ir
pijų poezijos pavyzdžius – dvikalbius ir parašytus tik lotyniškai
eilėraščius – bus analizuojama antikinio žanro konvencijų įtaka šių
tekstų struktūrai ir poetikai.

Pijų proginės poezijos rinkinyje *Zebranie rymów* greta loty-
niškųjų odžių ir epigramų, dviejų dominuojančių žanrinių grupių,
išspausdinti keli geduliniai eilėraščiai. Vienas iš jų yra eleginio
pobūdžio kūrinys „Na śmierć JW. JP. Massalskiego Podczaszego
W. X. Lit. Marszałka Gł. Trybunału Lit.“ („Masalskio, LDK pa-
taurininkio, Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo maršalo, mirčiai“),
dedikuotas Jonui Mikalojui Masalskiui (1728–1763). Tikslus
kūrinio parašymo laikas nežinomas, tačiau pagal tuometę laid-
tuvinės kūrybos tradiciją galima spręsti, kad jis parašytas dedikato
laidotuvėms arba mirties metinių proga. Kūrinio autorius – pijoras
Jurgis Ciapinskis (Jerzy Ciapiński, 1718–1768), pamokslininkas ir
poetas, Vilniaus pijorų mokyklos dėstytojas. Tai dvikalbis nedidelės
apimties trinarės struktūros kūrinys: pradedama 8 eilučių lenkiš-
ku eilėraščiu, po to pateikiamas 14 eilučių lotyniškas eilėraštis,
baigiama lenkišku ketureiliu, turinčiu atskirą antraštę – „Temuż
Nadgrobek“ („Tam pačiam [asmeniui] skirta epitafija“). Lenkų

¹² Joseph Katenbring, *Epitaphium [...] Barbarae Solohubiae, rei tormentariae prae-
fecti filiae*, [Vilnae, 1761]. (Egz. VUB IV 22095)

kalba parašytieji tekstai eiliuoti trylikaskiemene silabine eilėdara (aleksandrinu), lotyniškasis – eleginiu distichu. Šį kūrinį, kaip XVIII a. dvikalbio gedulinio eilėraščio tipą, aptarsime pristatydami visas tris jo sudedamąsias dalis.

Pirmajame eilėraštyje pasitelkiant *in ipso* topą¹³ pirmiausia glaustai informuojama apie dedikato eitas pareigas:

Poświęcone w Litewskim Głównym Trybunale
Oddając sprawiedliwość Podczasemu szale,
Już mi, rzekła: na ziemi przebywać nie trzeba,
Bespiecznie mogą nazad wrócić się do Nieba¹⁴.

Kaip pastebėjo Jurgelėnaitė, poetiniuose tekstuose dėl jų trumpumo ir iš dalies dėl to, kad jais norima išsakyti bendresnius vertybinius dalykus, objektyvių žinių pateikiama nedaug, be to, jomis pasiremiamas tik tuomet, kai tai reikalinga eilėraščio idėjai atskleisti¹⁵. Antroji eilėraščio pusė skirta netekties mastui išryškinti (*iacturae demonstratio*) ir mirusiajam apverkti (*comploratio*). *Iacturae demonstratio* ir *comploratio* funkcijas atlieka priešpaskutinė ir paskutinė eilėraščio eilutės. Teisingumas, vos sužinojęs apie dedikato mirtį, skausmo sukrėstas sušunka: „Móy obrońca, Twóy zaszczyt GEDYMINIE, w grobie; / O! Iak niezmierna w iedney utrata osobie!“¹⁶ Mirusįjį vadinant teisingumo gynėju ir Gedimino, t. y. Lietuvos ir Vilniaus, garbe, apverkimo funkcija sujungiamas su gyrimu (*laudatio*).

¹³ Siekiant nuoseklumo, vartojama Rasos Jurgelėnaitės studijoje įtvirtinta terminologija. Ši tyrėja pasirinko enkomijo sandara, kurią pateikė V a. retorius Emporijus, sekdamas Isidoru: enkomiją sudaro *ante ipsum* (kilmė, tėvynė), *in ipso* (vardas, išsilavinimas, išsiauklėjimas, kūno dailumas, nuveikti darbai) ir *post eum* (pomirtinė šlovė) temos. Žr.: Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 72.

¹⁴ „Lietuvos Vyriausiąjame Tribunole pašventintas / [svarstyklių] lėkštes atiduodamas Pataurininkui teisingumas / pasakė: man būti žemėje jau nebėra reikalo, / galiu saugiai grįžti į Dangų“, in: *Zebranie rymów*, p. 193.

¹⁵ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 74.

¹⁶ „Mano gynėjas, Tavo, GEDIMINAL, garbė kape; / O! Koks didžiulis praradimas [mus ištikio] mirus [šiam] vienam žmogui!“, in: *Zebranie rymów*, p. 193.

Akivaizdu, kad lotyniškasis kūrinio eilėraštis¹⁷ yra savotiška aptar-tojo lenkiško eilėraščio variacija: nuo kūrinio idėjos nenutolstama, tačiau teksto semantika papildoma mitologinio konteksto prasmėmis. Tai, kas anksčiau abstrakčiai buvo vadinama teisingumu (*sprawiedliwość*), dabar įvardijama Astrėjos, teisingumo deivės, vardu. Kaip teigia mitas, Astrėja, Dzeuso ir Temidės duktė, baigiantis žmonijos aukso amžiu, buvo palikusi dangų ir apsigyvenusi žemėje, tačiau, atėjęs geležies amžiui, ji, išgąsdinta žmonių nusikaltimų, grįžo į dangaus skliautą ir pasi-liko Mergelės žvaigždyne. Sekant poeto minties giją pastebėtina, kad lenkų kalba parašytame eilėraštyje galvoje turėtas aukso amžius, leidęs teisingumui ramiai palikti žemę, o lotyniškajame, pasiremiant tolesniu mitologiniu pasakojimu, Masalskio mirtis tapatinama su neteisybės kupinu geležies amžiumi, kuris leido mirčiai įvykdyti savo užmačias:

Si quando ingratas terras Astraea reliquit,
 Abjecta, repetens aethera, lance sacra;
Tum certe; cum Massalski mors invida vitae,
 Et famae, geminum praecipitavit opus,
Ausa Mareschalci baculum confringere Magni,
 Ausa juvenutis tollere grande decus¹⁸.

Mirtis pagal laidotuvių kūrinų konvenciją vadinama „pavydinčia gyvenimo ir šlovės“ (*invida vitae et famae*), o jos įvykdyta piktadarys-tė, paskubinusi dedikato mirtį ir nutraukusi jo darbus, apibūdinama kaip „dviguba“ (*geminum opus*): Jonas Mikalojus Masalskis Tribu-nolo maršalu tapo 1762 m., mirė 1763 m. pradžioje, sulaukęs vos 35

¹⁷ Lotyniškasis šio literatūrinio triptiko eilėraštis buvo trumpai pakomentuo-tas pagal konferencijos pranešimą parengtame straipsnyje: Asta Vaškeliėnė, „Ofi-cialioji retorika ir asmeninio gyvenimo atspindžiai XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lotyniškojoje proginėje literatūroje“, in: *Viešosios ir privačiosios erdvės XVIII amžiaus Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Mokslinių straipsnių rinki-nys*, sudarė Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: LII leidykla, 2008, p. 67–84.

¹⁸ „Kai kadaise nemielą žemę Astrėja paliko, / besiskubindama į dangų, nu-metusi šventųjų svarstyklių lėkštę; / tada iš tiesų [tai ir įvyko]: kai mirtis, pavy-dinti Masalskio gyvenimo / ir šlovės, paskubino dvigubą darbą, / išdrįso sulaužyti Didžiojo Maršalo lazda, / išdrįso pasiimti didelę jaunystės puošmeną“, in: *ibid.*

metų¹⁹. Informavus apie dedikato visuomeninį statusą ir jauname amžiuje ištikusią mirtį, t. y. apie *in ipso* aplinkybes, sklandžiai pereinama prie *comploratio* dalies: „Magnum justitium indictum est Tibi Littava Tellus, / Nec luctus minor est o! GEDIMINE Tibi“²⁰. Apverkimą, kaip ir pirmame eilėraštyje, netrukus keičia dedikato gyrimas. Lakoniškai, vos keliomis eilutėmis poetas apibūdina Masalskio gyvenimą ir darbus: „Hic fuerat, vita quo non optatior alter, / Quo non officio justior alter erat“²¹. Šiomis *laudatio* funkciją atliekančiomis eilutėmis imituojama Vergilijaus *Eneida* (I, 544–545), kur apie Enėją sakoma: „[...] quo iustior alter, / nec pietate fuit, nec bello maior et armis“²². Eilėrašties baigiamas mirštančiojo atsisveikinimu, kanoniniu *extrema valedictio* (arba *ultima verba*) topu, vartotu jau antikinėse epitafijose ir gedulinio pobūdžio elegijose²³. Jurgelėnaitės pastebėjimu, XVI a. pabaigos tekstuose šis topas vartojamas įvairiose eilių dalyse, taip pat jų pabaigoje²⁴. Pažymėtina, kad XVIII a., kaip ir aptariamam atveju, *extrema valedictio* skamba paskutinėse eilėraščio eilutėse:

Credo ego: eum diri subeuntem tempora fati
 Hos gelido extremos ore dedisse sonos:
 Vive Pater, Fraterque vale, mihi Scipio fractus,
 At vigeat vobis Clava, Pedumque diu²⁵.

¹⁹ Zofia Zielińska, „Massalski Jan Mikołaj“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 20/1, sąs. 84, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1975, p. 139–140.

²⁰ „Tau, Lietuvos Žeme, pranešta, kad didžioji teisena sustabdyta, / O! GEDIMINAI, tačiau nėra mažesnis ir Tavo liūdesys“, in: *Zebrańie rymów*, p. 193.

²¹ „Šis [Masalskis] buvo toks, kad nė vienas nebuvo už jį labiau trokštamas dėl [savo] gyvenimo, / nė vienas nebuvo teisingesnis dėl pareigingumo“, in: *ibid.*, p. 194.

²² „[...] už jį teisingesnio, / Karo garbe ir dorybe didesnio nėra vyro pasaulį“, in: Vergilijus, *Eneida*, iš lotynų kalbos vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1989, p. 19.

Lotyniškas tekstas cituotas pagal: Vergilius, *Aeneis*, edidit W. Ianell, editio minor, Lipsiae: In Aedibus B. G. Teubneri, 1889, p. 16.

²³ Maciej Włodarski, *Barokowa poezja epicedialna: Analizy*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 1993, p. 163.

²⁴ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 69.

²⁵ „Aš tikiu, kad jis, pakludamas žiauriam likimui, / ledinėmis lūpomis pasakė šiuos paskutinius žodžius: / gyvenk, Tėve, lik sveikas, Broli, manoji

Komponuodamas mirštančiojo atsisveikinimą su artimaisiais, poetas pasinaudoja galimybe pabrėžti ir jų visuomeninį reikšmingumą; taip nuo *in ipso* motyvų, juos sujungiant su *consolatio* funkcija, pereinama prie *post eum* temos: „Tėvo Lazda“ (*Clava*) – tai Mykolo Juozapo Masalskio, Lietuvos didžiojo etmono, o „[ganytojo] Pastoralas“ (*Pedum*) – brolio Ignoto Jokūbo Masalskio, Vilniaus vyskupo, pareigos. Paskutinė eilėraščio eilutė skamba kaip padrašinimas (*exortatio*), būdingas klasikinio epicėdijo pabaigai.

„Temuž Nadgrobek“ („Tam pačiam [asmeniui] skirta epitafija“), trečiasis ciklo eilėraštis, nors ir parašytas lenkų kalba, pasižymi anti-kinei epitafijai įprastais turinio ir stilistikos ypatumais – epigraminiu glaustumu ir stiliumi bei giriamosioms epitafijoms būdingu pane-girizmu²⁶. Epitafijos įžangoje nurodoma, kad „Pod tym śmiertelne zwłoki grobowym kamieniem / Złożył sławny rozumem, cnotą, urodzeniem / Podczaszy“²⁷. Lotyniškų epitafinių eilėraščių įžangose įprastus kapo (*tumulus*), urnos (*urna*), kaulų (*ossa*) įvaizdžius²⁸ čia atitinka „mirtingų palaikų“ (*śmiertelne zwłoki*), slegiamų kapo akmens, topas. Poetinės epitafijos apimtis natūraliai riboja informacijos apie dedikatą kiekį, todėl velionio *in ipso* duomenys pateikti itin glaustai. Anot Patiejūnienės, „jau XVI a. pabaigos LDK spaudiniuose ryškus polinkis epitafijų tekstus komponuoti kaip trumpas elegijas ar lyri-nes („graikiškojo tipo“) epigramas, tik žanrinės formos sumetimais įterpian vieną ar kitą konkretų duomenį“²⁹. Dėl epitafijos žanrinės specifikos nevystant *comploratio* temos, iš karto pereinama prie *consolatio*, baigiamosios dalies. Pasiremiant nemirtinga šlove kaip

[maršalo] Lazda sulaužyta, / tegul ilgai gyvuoja jūs [etmono] Lazda ir [ganytojo] Pastoralas“, in: *Zebranie rymów*, p. 194.

²⁶ Janusz Sławiński, „Epitafium“, in: *Słownik terminów literackich*, pod redakcją Janusza Sławińskiego, wydanie piąte bez zmian, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2008, p. 137.

²⁷ „Po šita antkapio plokšte palaidoti mirtingi palaikai / protu, dorybe, kilme garsaus Pataurininkio“, in: *Zebranie rymów*, p. 194.

²⁸ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 65.

²⁹ Eglė Patiejūnienė, *op. cit.*, p. 206.

tradiciniu guodimo topu³⁰, priklausančiu *post eum* įvaizdžių grupei, sakoma: „ale sława, którą ziednał sobie / Nieśmiertelna w tym wespół nie ma mieysca grobie“³¹. Postuluojant šlovės nemirtingumą tarsi atsi- liepiama į pirmojo eilėraščio *comploratio* dalyje išreikštą nuogaštavimą dėl „Gedimino garbės“, kuri su herojaus mirtimi galėjusi pražūti kape.

Analizė parodė, kad eilėraščių kompozicija paklūsta antikinio žanro tradicijai. Kaip pastebėjo Stefanas Zabłockis, trinarė struktūra (*comploratio*, *laudatio* ir *consolatio*) būdinga tiek romėnų epitafijoms, tiek ir epicėdijams³². *Consolatio* visada būdavo pabaigoje, o kitų dalių eiliškumas įvairavo; eleginio pobūdžio epicėdijuose (dažniausiai eiliuotuose eleginiu distichu) *consolatio* dalies galėjo ir nebūti³³. Vi- siems aptartiems eilėraščiams būdinga glausta *in ipso* topika. Pirmojo eilėraščio struktūros ypatumai (nėra *consolatio*) leidžia jį priskirti eleginiams epicėdijams, antrasis sukomponuotas pagal retorinio epicėdijo modelį, trečiasis atitinka klasikinę epitafiją.

Siekdami iliustruoti laidotuvių poezijos įvairovę, pasitelksime dar kelis šios kūrybos pavyzdžius. Tai trys lotyniški eilėraščiai, įtraukti į rinkinį *Żal po śmierci [...] Antoniego z Ursynów Dowoyny Sółłohuba*³⁴ (*Sielvartas mirus [...] Antanui Ursinui Davainai Sologubui [...]*). Rinkinio dedikatas, LDK artilerijos generolas Antanas Juozapas Sologubas, mirė 1759 m. Po metų Vilniaus akademijos spaustuveje buvo išleistas poezijos rinkinys, kurio autoriai, kaip nurodoma Ka- rolis Estreicherio bibliografijoje³⁵, jėzuitai Kazimieras Naruševičius

³⁰ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 102.

³¹ „tačiau šlovė, kurios [Pataurininkis] nusipelnė, / yra nemirtinga, jai šiame kape nėra vietos“, in: *Zebranie rymów*, p. 194.

³² Stefan Zabłocki, „Epicidium“, Idem, „Epitafium“, in: *Słownik literatury staropolskiej: Średniowiecze, Renesans, Barok*, pod redakcją Teresy Michałowskiej, wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1998, p. 199, 217.

³³ *Ibid.*, p. 199.

³⁴ *Żal po śmierci [...] Antoniego z Ursynów Dowoyny Sółłohuba, generała artyleriji W. W. X. L., starosty Jezierzyskiego*, Vilnae: Typ. Acad. S. I., 1760. (Egz. VUB IV 22098)

³⁵ Karol Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. XXIX, Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolfa,

(Kazimierz Naruszewicz, 1730–1803), Adomas Kłokockis (Adam Kłokocki, 1733–1808), Martynas Šistovskis³⁶ ir Dovydas Pilchovskis (Dawid Pilchowski, 1735–1803). Rinkinį sudaro dvylika gedulinio pobūdžio eilėraščių, devyni iš jų parašyti lenkiškai, trys – lotyniškai. Lenkiški tekstai eiliuoti trylikaskiemene silabine eilėdara (aleksandrinu), lotyniški – eleginiu distichu. Rinkinio sandara buvo apie tam tikrą kalbinį „prioritetą“: pradedama lenkų kalba parašytais eilėrašciais, baigiama – lotyniškaisiais.

Jurgelėnaitė pastebėjo, kad jau XVI a. pabaigos laidotuvių poezijos rinkiniuose visą retorinio epicėdijo formą ar atskiras jo dalis išlaikančių eilėraščių nėra itin daug, be to, vargu ar galima įžvelgti pastangas griežtai tos formos laikytis³⁷. Belieka pridurti, kad komponuodami šio žanro eiles kūrybiškumą demonstravo ir XVIII a. autoriai. Tokią kūrybinę laisvę rodo X-asis Sologubui dedikuoto rinkinio eilėraštis. Tai nedidelės apimties kūrinys (10 eil.), sukompnuotas kaip išplėtotą *comploratio* (eil. 1–8) su pabaigoje pateikiama trumpuote *consolatio* dalimi (eil. 9–10). Atsisakius *laudatio* dalies, nebelineka erdvės išskleisti *in ipso* temą, taigi informacijos apie herojų iš esmės nepateikiama. Eilėraštyje vyrauja klausiamoji intonacija, suskambanti jau pirmose eilutėse, kuriose, tarsi mėginant velionį sustabdyti, jo bergždžiai teiraujamasi: „Ergo jam nostris SOŁŁOHUB te eripis oris? / Tamq[ue] cito terras incoluisse, sat est?“³⁸ Dedikatas graudinamas visuotinio sielvarto vaizdu:

[Druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego], 1933, p. 49–50. Taip pat prieiga internete: http://www.estreicher.uj.edu.pl/baza_estreichera/skany.php (žiūrėta 2010 12 07).

³⁶ Šio autoriaus vardas bibliografijoje veikiausiai nurodytas klaidingai. Tai turėtų būti Motiejus Šistovskis (Maciej Szystowski, 1729–po 1794), 1760–1762 m. buvęs Vilniaus akademijos retorikos profesoriumi. Žr.: „Szystowski Maciej“, in: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, Wydawnictwo WAM, 1996, p. 673.

³⁷ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 104.

³⁸ „Taigi jau atsiskiri, SOŁOGUBAI, nuo mūsų pasaulio? / Ar pakanka, kad vos pagyvenai žemėje?“, in: *Żal po śmierci*.

Aspice quam liquidis lacrymarum diffluat undis,
Lugeat ac quantum, Patria, chara Domus.
Siste gradum, lacrymis ach nonne movebere nostris?
Causa morae planctus nec tibi noster erit?³⁹

Eilėraštis baigiamas paguodos žodžiais, pagal klasikinę tradiciją sakomais paties velionio: „Sistite, ait lacrymas“⁴⁰. Ši pasiliekančiųjų gyventi ramavimo formulė buvo populiari jau XVI a. pabaigos laidotuvių poezijoje⁴¹.

Pakankamai laisvą kūrėjo požiūrį į antikinio žanro tradiciją taip pat liudija XI-asis eilėraštis. Jis įdomus ne tik struktūra, iliustruojančia epitafijos ir epicėdijo asimiliaciją, bet ir mitologine topika. Eilėraštis pradedamas kanoniniu epitafijos įžangos topu, tačiau konstruojamas kaip retorinis epicėdijas: „En jacet extinctus fato Sołłohub acerbo“⁴². Pagal tradicinės romėnų epitafijos modelį toliau turėtų būti pristatoma dedikato *cursus honorum*⁴³ (pareigybių seka). Užtuot vardijus velionio postus, pateikiama epicėdijui būdinga semantinė triada, parodanti, kad mirtis palietė visas gyvenimo sferas: mirusysis pristatomas kaip „Lux Patriae, Generis gloria, Martis honos“⁴⁴. Abstraktūs įvertinimai iš tiesų glaustai nušviečia tam tikrus konkrečios veiklos faktus, pavyzdžiui, „Marso garbė“ neabejotinai kalba apie Sologubo karinę patirtį: Prancūzijos kariuomenės gretose 1734–1737 m. jis dalyvavo Nyderlanduose, Italijoje ir Korsikos saloje vykdytoje karinėje kampanijoje⁴⁵. Nuosekliai perėjus prie *comploratio*, labiausiai išplėtotos eilėraščio dalies, praradimo skausmas lyginamas su antikinių

³⁹ „Pažvelk, kaip liejasi tekantys ašarų upeliai / ir kaip rauda Tėvynė, brangūs Namai. / Sustok, ak, nejaugi tavęs nesukrečia mūsų ašaros? / Ar mūsų rauda netaps tavo delsimo priežastimi?“, in: *ibid.*

⁴⁰ „Jis pasakė: liaukitės verkę“, in: *ibid.*

⁴¹ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 90–92.

⁴² „Štai guli Sologubas, pražudytas žiauraus likimo“, in: *ibid.*

⁴³ Stefan Zabłocki, „Epitafium“, in: *Słownik literatury staropolskiej*, p. 217.

⁴⁴ „Tėvynės šviesa, Giminės šlovė, Marso garbė“, in: *ibid.*

⁴⁵ Przemysław P. Romaniuk, „Sołłohub (Sołłogub Dowojna Ursyn) Antoni“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 40, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk, Polska Akademia Umiejętności, 2000–2001, p. 306–309.

herojų ir istorinių personažų sielvartu. Pažymėtina, kad tai vienas iš sodriausių mitologinės topikos pavyzdžių, pastebėtų XVIII a. gėdulinėje poezijoje. Pasitelktas mitologinis kontekstas, viena vertus, iliustruoja antikinio epicėdijo tradiciją, kita vertus, parodo paties kūrėjo išsilavinimą, erudiciją ir literatūrinę išmonę⁴⁶:

Non ita Patroclum charum plangebat Achilles;
Nec sic prostratum Memnona luxit Eos.
Non ita lethali trajectum vulnere Clitum
Pertaesus facti Rex Macedon doluit.
Nec sic ad Trojam crudeli caede peremptum.
Infelix Priamus Troilon ingemuit⁴⁷.

Achilo sielvartas, išgyventas netekus geriausio draugo Patroklo, Aušros deivės Eos liūdesys dėl žuvusio sūnaus Memnono, Priamo rauda dėl jaunesniojo sūnaus Troilo, Trojos karo pradžioje kritusio nuo Achilo rankos, – tai mitologinių herojų patirtos netektys, tapusios laidotuvinės kūrybos topais. Užuomina apie Aleksandro Didžiojo draugą Kleitą, mūšyje prie Graniko išgelbėjusį valdovo gyvybę, o vėliau jo nužudytą per išgertuves, mitologinį kontekstą supina su istorine realybe. Kleito pavyzdį vargiai galima būtų laikyti būdingu laidotuvių poezijai, ši istorinė aliuzija veikiau pasitelkta kaip beprasmės mirties sukkelto sielvarto (todėl dar sunkiau pakeliamo) iliustracija. Eilėraštis baigiamas tradiciniu *consolatio* topu – raminiu, raginiu nustoti verkus: „Sed quid deflemus?“⁴⁸ Kaip ir XVI a. pabaigos laidotuvių poezijoje⁴⁹, čia taip pat pasinaudota panašiai skambančių veiksmožodžių *abire* (išeiti) ir *obire* (mirti) žaismu: „Numquid Sollohub obivit, /

⁴⁶ Stefan Zabłocki, „Epicedium“, in: *Słownik literatury staropolskiej*, p. 201.

⁴⁷ „Taip neraudojo Achilas dėl brangiojo Patroklo; / ir taip negedėjo Eos, kai buvo nukautas Memnonas. / Dėl mirtina žaizda perverto Kleito Karalius Make-donietis, / bodėdamasis tuo, ką padarė, taip stipriai nesielvartavo. / Nelaimin-gas Priamas taip neraudojo dėl Troilo, / žiauriai nukauto prie Trojos“, in: *Żal po śmierci*.

⁴⁸ „Bet kodėl verkiamo?“, in: *ibid.*

⁴⁹ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 91.

Fallimur: haud obiit, sed super astra abiit⁵⁰. „Pakilti į žvaigždes“, t. y. pelnyti amžinąjį gyvenimą, – mintis, suformuluota ankstyvosios krikščionybės autorių ir vėliau paveikusi Viduramžių laidotuvinės lyrikos raidą⁵¹, neolotyniškoje gedulinėje poezijoje įsitvirtino kaip guodimo topas, vartotas iki pat XVIII a. vidurio.

Paskutinis rinkinio eilėraštis, pavadintas „De Virtutibus Illustrissimi pie defuncti“ („Apie Šviesiausiojo [pono], dievobaimingai pasimirusiojo, dorybes“), kaip ir X-asis, sukurtas „nusižengiant“ klasikinio epicėdijo kompozicijai. Šį nedidelį 8 eilučių kūrinėlį sudaro išplėtota *laudatio* dalis, sukomponuota iš tezės (eil. 1–4) ir antitezės (eil. 5–6), ir trumputė *consolatio* (eil. 7–8):

Tempore qui longo Littus peragravit Eoum
Orasque arctoas visit et occiduas
Vilibus abjectis, aurum gemmasque coruscas
Thus et ebur nitidum cunctaque cara legit.
Omnia sic legit Sollohub tempore vitae
In se virtutum, quae simulacra gerant⁵².

Supriešinimo esmę sudaro kontekstinė antonimija (palyginimas), leidžianti sukurti ryškų kontrastą, įtaigiai atskleidžiantį mirusiojo išskirtinumą. Eilėraščio pavadinimą atliepianti paskutinė antitezės eilutė išgrynina kūrinio idėją. Pasak Jurgelėnaitės, studentų laidotuvinėje poezijoje *virtus* dažniausiai buvo vartojama bendrąja „dorybės“ prasme, ji traktuota kaip tvarumo ir amžinybės tiek danguje, tiek žemėje simbolis⁵³. Ši *virtus* simbolika netekties skausmą nuskaidrina

⁵⁰ „Nejaugi Sologubas mirė? / Apsirinkame: ne mirė, o pakilo į žvaigždes“, in: *Žal po śmierci*.

⁵¹ Stefan Zabłocki, *Polsko-lacińskie epicedium renesansowe na tle europejskim*, (*Studia staropolskie*, t. 23), pod redakcją Czesława Hernasa i Jerzego Ziomka, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968, p. 28.

⁵² „Kai kas ilgai keliavo per rytines pakrantes ir / šiaurės bei vakarų kraštus aplankė, / atsisakęs prastų [dalykų], surinko auksą ir spindinčius brangakmenius, / smilkalus ir žvilgantį dramblio kaulą, ir visa, kas brangu. / Šitaip Sologubas per gyvenimo laiką surinko / visa, kas panašu į dorybes“, in: *Žal po śmierci*.

⁵³ Rasa Jurgelėnaitė, *op. cit.*, p. 81.

laimingo amžinojo gyvenimo viltimi, išsakyta *consolatio* dalyje: „Idcirco felix longaeuum vivet in aevum / Quem potuisse mori vita vel ipsa negat“⁵⁴.

Aptartieji jėzuitų autorių gedulinės poezijos pavyzdžiai rodo retorinio epicėdijo struktūrinės interpretacijos galimybę: poetas, atsisakęs kanoninės trinarės struktūros, labiau plėtoja kurią nors vieną kompozicinę dalį, labiausiai tinkamą kūrinio idėjai išreikšti, pavyzdžiui, X-ojo eilėraščio atveju išplėtota *comploratio* dalis, o baigiamasis rinkinio eilėraštis „De Virtutibus Illustrissimi pie defuncti“ sukonstruotas kaip *laudatio*. Eilėraščių poetika pasižymi tradiciškai šiam žanrui būdingomis įžangos ir pabaigos formulėmis, simboliais bei topika.

APIBENDRINIMAS

XVIII a. lotyniškoji laidotuvių poezijos tradicija remiasi Antikoje susiformavusiais žanro konvencijos principais. Klasikinio retorinio epicėdijo sudedamosios dalys – apverkimas (*comploratio*), gyrimas (*laudatio*) ir guodimas (*consolatio*) – taip pat būdingos epitafijai. Ši trinarė struktūra XVIII a. laidotuvių eilėraščiuose buvo taikoma dvejopai: pasitelkiama kaip tradicinė kūrinio komponavimo schema arba modifikuojama. Tekstų kompozicijos analizė leidžia išskirti tokius laidotuvių eilėraščių tipus kaip eleginis epicėdijas, retorinis epicėdijas, epitafija. Kompozicinio kanono modifikacijos pavyzdžiai – tai komploraciniai (išplėtota *comploratio* dalis) arba giriamieji (išplėtota *laudatio* dalis) laidotuvių eilėraščiai.

Analizuojamų eilėraščių poetikos sistemą sudaro įžangos ir pabaigos tradicinės frazės, dėl retorikos poveikio susiformavusio enkomijo tematika, kanoniniai apverkimo, gyrimo bei guodimo topai, antikinės mitologijos siužetai pagrįsti palyginimai.

⁵⁴ „Todėl gyvens laimingas per amžius, / nes pats [jo] gyvenimas paneigia tai, kad jis [Sologubas] galėtų mirti“, in: *Žal po šmierci*.

Aptariamo laikotarpio laidotuvių poezijos rinkinių specifika – viename leidinyje publikuojami lotynų ir lenkų kalbomis parašyti eilėraščiai. Siekiant nepažeisti kūrinio vientisumo, kai kuriais atvejais teko praplėsti tyrimų ribas analizei pasitelkiant ir lenkiškus laidotuvių poezijos tekstus. Dėl pernelyg menko aptartų lenkiškų eilėraščių skaičiaus būtų netikslu imtis gilesnių apibendrinimų, tačiau galima pastebėti, kad antikinis žanro kanonas aktualus ir lenkakalbėje laidotuvių kūryboje.

Asta Vaškeliėnė

CONVENTIONS OF CLASSICAL GENRE
IN THE LATIN FUNERAL POETRY
OF THE 18TH CENTURY

Summary

The 18th-century Latin tradition in funeral poetry is based on the genre conventions formed in the classical times. The constituting elements of a classical rhetorical epicedium-lament (*comploratio*), praise (*laudatio*) and consolation (*consolatio*) – are also characteristic for an epitaph. In 18th-century funeral poems, this ternary structure was used in a twofold manner: either applied in the traditional form or modified. An analysis of text composition makes it possible to distinguish such types of funeral poems as elegiac epicedium, rhetorical epicedium and epitaph. Examples of a modification of compositional canon are lamentational (with the *comploratio* part expanded) or laudatory (with the *laudatio* part expanded) funeral poems.

The system of the poetics in the analyzed poems is made up by traditional phrases of preamble and conclusion, by themes in rhetorically influenced encomium, by the canonic topoi of lament, praise and consolation, and by comparisons based on plots of classical mythology.

A specific trait of this period's funeral poetry collections is placing poems written both in Polish and in Latin within one publication. In order to preserve a poem's wholeness, it has been necessary to expand the limits of the research by using also the Polish texts of funeral poems. Due to an excessively small number of examined Polish poems, it would not be correct to draw any deeper generalizations; it can be noted, however, that the classical canon of the genre is also salient for the funeral writings in the Polish language.